

րանը նուազեցաւ իջաւ 31 տառերու, ստացաւ ուղղագրական չափ մը դիւրութիւններ որով պայծառացաւ, դարգացաւ եւ մերձեցաւ ժողովրդեան ըմբռնման: Մինչդեռ Հայերէնը, Արեւելեան անմիտ նորագրութեամբ երկու եւ աւելի եւս դարեր յետագիւնէ. բայց այդ դարերն ունէին դարձեալ առաւելութիւն... լեզուն նոյն դարերուն Հայ ժողովուրդէն կը հասկցուէր... մինչ քանի որ դարու խորհրդային Հայերէնը ըմբռնելու համար թարգմանութեան կը կարօտինք: «Մ. Արեւելեանի արած ալլըրեանական փոփոխութիւնները ոռւս ալլըրեանում արած փոփոխութիւնները թոյլ եւ անյաջող արձագանգն են» կը գրէ Դադբաշեան եւ կը շարունակէ՝ «Այս ուղղագրութիւնը մի անախորժ անակնկալ էր համարեա բոլոր Հայ մտաւորականների համար» (Նախաբան, էջ VI [2]): Ո՛չ թէ միայն Հայ մտաւորականներու, այլ բնականօրէն հայութեան համար, որ զգուանքով արտայայտուեցաւ նորելուկ, անխորհուրդ գրչութեան մասին:

Այս «յետպատերազմեան» խորհրդային փոփոխութիւններն են որ բառագրքիս հեղինակը, այս երկրորդ տպագրութեան պահուն, անհամար դժուարութիւններու են մատնած: — Սա կէտը սակայն միւլթարական է որ Դադբաշեան յաջողած է բառարանը հանրութեան ներկայացնել ոչ թէ Մ. Արեւելեանի չարակերտած գրչութեամբ, այլ աւելի հանդուրժելի, աւելի հինին մօտեցող ուղղագրութեամբ:

Դադբաշեան իր նախաբանին մէջ ամփոփած է գործադրած ծրագիրը մանրամասնօրէն, տալով տեղեկութիւններ մասնաւորապէս թէ ի՞նչ նորութիւններ մուծած է այս նոր տպագրութեան մէջ: Մենք գոհունակութեամբ սրտի կըրցանք ստուգել եղած նորութիւնները. բառամթերքը ճոխացուած է, օտարազգի բառեր եւ ոճեր հիւրընկալուած են, բաղմաթիւ ժողովրդական բառեր ու դարձուածքներ իրենց որոշ տեղը գրաւած են եւ վերջապէս՝ այն բառերուն «որոնց համապատասխան հայերէն բառերը բացակայում էին» այս տպագրութեան ժամանակ ջանք թափուած է «Հայ գրականութիւնից» ժողովել եւ գնել պէտք եղած տեղը:

Շատ իրաւացի է Դադբաշեանի տըրտունը թէ՛ «տեղից վեր կենողը բառարան է կազմում: Հայ գրավաճառութեան շուկան ողողել են բաղմաթիւ ոռւս-Հայ եւ Հայ-ոռւս «մասնագիտական» բառարանները»: — Ցաւալի երեւոյթ, բայց մենք ապահով ենք որ Դադբաշեանի լիակատար բառարանը իր անմրցելի առաւելութիւններով պիտի յաջողի կարճ ժամանակի մէջ «գրավաճառական շուկան գրաւել» — եւ այն ատեն, կարծեմ տեղն է ըսել Լ. Խանադեանի հետ թէ՛ «Այս բառարանից յետոյ այլ եւս ոչ ոք ոռւս-Հայ (լիակատար) բառարան չի հրատարակի»:

Հ. Կ. ՏԵՐՄՈՅԵԱՆ

DIRR ADOLF: Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen. Mit einer Sprachkarte. — Leipzig, Asia Major, 1928. 8°, X + 380. Geb. RM. 38.—.

Կովկասեան լեռնաշխարհը հակառակ իր բնակչութեան փոքրաթիւ քանակին տակաւին այսօր կը ներկայացնէ դարմանալի պատկեր մը՝ բաղմաշուրթն եւ ալլազան ժողովուրդներու, իրենց յատուկ տոհմային բաղմաթիւ բարբառներով, որուն նմանը աշխարհիս գրեթէ եւ ոչ մէկ մասին մէջ կարելի է գտնել: Բարբառներն լեզուներու խառնակութիւն մըն է, որ կաւկասեան ժողովուրդներու քով կը տիրէ: Այն բաղմաթիւ լեզուները, որոնք Կովկասի հիւսիսարեւմտեան մասին մէջ բնակող համացեղ ժողովուրդէ մը կը խօսուին, կը կոչուին Կովկասեան լեզուներ, որոնց ուսումնասիրութեան նուիրուած է այս գեղեցիկ եւ հմտալից գործը, քսանամեայ խուզարկութեան մը արդիւնքը, գրուած սակաւաթիւ վրագէտներու ականաւորէն՝ Ադոլֆ Դիրի:

Գրութեան նպատակն ինչպէս Հեղինակն իր Յառաջաբանին սկիզբը կը յայտնէ, է մեկնել հիմնական իրողութիւններն ու երեւոյթներն այն լեզուին, որ անձուկ մտքով Կովկասեան անունը կը կրէ, եւ երկրորդ առաջնորդութեան եւ ուղեցոյցի պաշտօն ստանձնել այդ լեզուաճիւղին ու-

ուսմանսիրութեան պահուն, գլխաւորաբար անոնց համար, որոնք անգլխակ եւ անծանօթ են ուսանելէն լեզուին եւ որով միանգամայն անկարող օգտուելու այն կարեւոր աշխատութիւններէն, որոնք այս վերջին երկտասնամեակին ուսանելէնով կատարուած են: Այս պատճառաւ աւելի մանրամասն խօսած է այն լեզուներու վրայ, որոնք միայն ուսանելէնի միջնորդութեամբ ծանօթ են. իսկ քանի մը բարբառներու վրայ ալ շատ չէ կրցած ծանրանալ, որովհետեւ այս լեզուներու մասին իր տրամադրութեան տակ այնչափ միայն նիւթ ունեցած է, որչափ որ ինքն իւր գիտական ուղեւորութեան կարճ ժամանակամիջոցին կրցած է հաւաքել:

Հեղինակն իր գրութեան մէջ մի առ մի քննած ու ուսումնասիրած է 35 բարբառներ, որոնք երեք գլխաւոր խումբերու բաժնած է:

29—37 էջերու մէջ անոնց ընդհանուր ձայնական դրութիւնը պարզելէն յետոյ, քննութեան կ'ենթարկէ առանձինն կերպով այդ երեք խումբերն, երեւան բերելով անոնց յատկանշական եւ հասարակաց երևոյթները, քերականական ձեւերն ու յատկութիւնները:

Առաջին խումբը, զոր իր աշխարհագրական դիրքէն առեալ Հիւսիս-արեւմտեան ճիւղ կ'անուանէ (1. Արխաղերէն, 2. Չերքեզերէն, 3. Ուրիխերէն), ամփոփած է 38—56 էջերու մէջ:

Իսկ երկրորդ խումբը, զոր կը կոչէ Հարաւ-արեւմտեան ճիւղ կամ Քարքուս-լեան, որուն կը վերաբերին 4 բարբառներ՝ 1. Վրացերէն, 2. Մինգրէլերէն, 3. Լազերէն, 4. Սուաներէն, ուսումնասիրած է 56—130 էջերու մէջ. սակայն ինչպէս մեզի կը թուի վրացերէնի մասին, որ միակ գրական բարբառը կը կազմէ եւ $1\frac{1}{2}$ հազարամեակի անցեալ կեանք մը ունի համեմատութեամբ միւս լեզուներու շատ համառօտ խօսած է:

Եւ մնացած 27 բարբառները, զոր Հիւսիս-արեւելեան ճիւղ անուանած է, կը կազմեն գրութեան մնացած մեծագոյն մասը էջ 131—357:

Այդ 35 լեզուներու քննութիւնը կատարած է այն սկզբունքներուն հիման վրայ,

զոր իր գործին ներածական ընդհանուր մասին մէջ (1—28) մեր առջեւ կը դնէ:

Լեզուաբանի մը, որ որոշ լեզուի մը ուսումնասիրութեամբ կը պարապի, առաջին պարտքն է զայն օտար տարրերէ գտել մերկացնել եւ առանձնապէս անոր բնիկ տարրին վրայ իր գիտական չէնքը բարձրացնել, այլապէ կը վրիպի իր նպատակէն: Այս գիտակցութեամբ է, որ Դիւ առանձին գլուխ մը կը նուիրէ հետեւեալ վերնագրով՝ Կովկասեան լեզուներու այսօրուան դրացի լեզուները, ուր համառօտիւ կը գիտէ, թէ հարեւանցի ակնարկ մը Կովկասեան լեզուներու վրայ՝ բաւական է համոզուելու համար, թէ բնիկ բառամթերքին հետ գոյութիւն ունին բազմաթիւ օտար տարրեր պարսկերէնէ, հայերէնէ, յունարէնէ, տրաքերէնէ, թրքերէնէ եւ վերջին ժամանակներս ուսանելէ: Այդ վրադէս լեզուաբանի մը գործը պիտի ըլլայ այս օտար տարրերէն լեզուն մաքրել եւ հարազատ ու բնիկ կազմածն երեւան հանել: Գործ մըն է այս դուցէ դժուարին, եւ տաժանալից այն պարագային, երբ խնդիրը հին փոխառութեան մը կամ ոչփոխառութեան մը վրայ է, սակայն անհրաժեշտութիւն մըն է Կովկասեան լեզուներուն համեմատական քերականութեան համար (13—23):

Իսկ Կովկասեան լեզուներն իսկապէս կղզիացա՞ծ են գլխով մեր առջեւ կը պարզէ Էական սկզբունք մը, որուն հետեւելու է լեզուաբան մը, որ իրեն նպատակ ունի այլապէս լեզուներու աղերսներն երեւան հանել: Թէեւ լեզուաբանութիւնը, կ'ըսէ, յառաջագունեան (aprioristisch) գիտութիւն մըն է սակայն ամենայն ըջութեամբ խորհելով ի յառաջադունէ այն եղրակացութեան կարելի է յանգիլ, թէ սկզբնական լեզուներու բազմութիւն մը ընդունիլը, իրապէս դժուարամարս ենթադրութիւն մըն է: Բաց աստի այս վերջին տասնամեակներուն լեզուական հարցերու մէջ այնչափ անակնկալ ազդակցութիւններ երեւան հանուած են, որ այսօր շատ մը կղզիացած կարծուած լեզուներ համոզուած են եւ հետզհետէ ի մի կը ձուլուին:

Շատ մը լեզուներէ ծագելու (Polygenesis) ենթադրութիւնը բոլորովին ան-

պտուղ եւ անպիտան սկզբունք մըն է. եթէ համեմատական լեզուագիտութեան հայրն այդ սկզբունքին հետեւէր, եւ ոչ իսկ կարող պիտի ըլլար հաւանօրէն հնդեւրոպական լեզուներու ազգակցութիւնը ցուցնել: Անպտուղ է, վասն զի լեզուներու ազերաները խուզարկելու պարագային պարզապէս արգելք կը հանդիսանայ մեզի: Միայն այն ժամանակ կարելի էր այդ սկզբունքին հետեւիլ, երբ ոչ ազգակից համարուած՝ դէթ ըստ երեւութին, լեզուներու ազգակցութիւնը որեւէ կերպով անհնար ըլլար հաստատել: Ճիշդ ասոր հակառակը կ'ապացուցանեն այսօրուան լեզուագիտութեան խուզարկութիւններն ու յաջողութիւնները, որոնք ձեռք բերուած են հակառակ սկզբունքին՝ Մէկ լեզուէ ծագելու վարդապետութեան շնորհիւ (համայն էջ 24):

Դիւ, որ Կովկասեան լեզուներու քննութեամբ իր թանկագին կեանքը մաշեցուցած է եւ անդուլ անդադար հետեւած այն խուզարկութիւններուն, որոնք այդ լեզուներու մասին եղած են, բնականաբար իր այս գրութեան մէջ ալ Մառի հանրածանօթ Յարեթականութեան մասին գէթ քանի մը տող չէր կրնար չնուիրել: Դիւի դատաստանը մեզի համար ոչ միայն հետաքրքրական է այլ նաեւ մեծարժէք իրբեւ հեղինակաւոր վրագէտի մը վճիռը:

1924ին հրատարակած իր Կաւկասիկա թերթին Ա. Պրակին մէջ (էջ 109) նպատաւոր կ'արտայայտուի Մառի գրութեան մասին, ըսելով, թէ կան բաներ, որ ճիշդ են օր. հմր. հին Միջերկրական քաղաքակրթութեան շրջանին, հնդեւրոպականէն եւ սեմականէն զատ եղած է նաեւ երրորդ տարր մը (յարեթական), որուն բեկորներէն մաս մը մնացած է, այժմեան Կաւկասեան լեզուները, եւ որ նաեւ ծագմամբ ազգակցութիւն ունի հնդեւրոպականին եւ սեմականին հետ: Եւ կ'ընդունի միանգամայն, որ եթէ Մառի գրութիւնը կարենայ անաչառ քննադատութեան առջեւ հաստատուն մնալ, գիտական մեծագործութիւն մը պիտի համարուի, ինչպիսի են հնդեւր. եւ սեմական գրութիւնները:

Սակայն այս միջոցիս Մառ իւր գրութիւնն աւելի յառաջ տանելով նոր յաւելումներ կ'ընէ անոր վրայ, որուն մասին Դիւ այժմ իր Յառաջաբանին մէջ կ'աւելցընէ. Մառ իր վարդապետութիւնն աւելի զարգացուցած է, այսինքն կազմած է Պրուտատէսի մահճակալը, որուն վրայ կը տարածէ այն դժբախտ էակները (լեզուի), զոր ձեռք կը ձգէ իր եռանդագին ուսումնասիրութեան պահուն: Հակառակ ներքին զգածման ստիպուած եմ Մառին ըսել, թէ այլ եւս իրեն չեմ կրնար հետեւիլ: Կասկածով վերաբերուելու ստիպուած է մարդ, երբ կը կարդայ SAR (SAL), BER, YON եւ ROS նախնական լեզուբուններու մասին, որոնց խաչաւորման շնորհիւ իբր թէ կարող պիտի ըլլայ Եւրասիայի հին պատմութեան մէկ մեծ շրջանին առեղծուածը լուծել: Մառի Մեթոդին մթազնութիւնն ու խելայեղ ոստումն իրեն շատ աւելի կը վնասեն քան որ կը կարծէ (VI):

Գրեթէ նոյն եզրակացութեան յանգած դուցէ մի քիչ աւելի ի նպաստ Մառին արտայայտուած է Ղափանցեան իր Յարեթական լեզուաբանութիւնն ու տեսութիւնը յօդուածին մէջ (ՊՀԳՏ. 1927, Թ. 2—3, էջ 374—397):

Աւելորդ կը համարինք յանձնարարել ջերմագին՝ դործ մը, որուն հեղինակին լոկ անունն իսկ առ այդ բաւական է:

Հ. Պ. ՏԷՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՆ

